

Тыва Дыл Кичээлинин Технологтуг Картазы

Эртем	Тыва дыл
Класс	5
Кичээлдин темазы	Чуве аттарынын саны
Кичээлдин хевирини	Чаа тема тайылбырынын кичээли
Кичээлдин сорулгалдары	<p>Өөредилгис: чангыстың болгаш хөйүнүң санында чуве аттарын ылгап билиринге өөредир.</p> <p>Кижизидилгеси: Тыва улустун хундүлээчел, эвилен-ээлдек, эки чанчылдарында уругларны кижизидер. Кижини бөрүзүн иденкейлиг ажылче хаара тудуп тургаш, кичээлге сонуургалдын чедип алыр; угаан-сарыылдыг, эртем-билигитиг, бедик культуралыг, төлөгитиг мөзү-бүдүштүг, төрээн дылында, чонунда, чуртунда, күш-ажылга, амдыралга ынак, ёзулуг кижизиг кижини кижизидер.</p> <p>Сайзырадыгы: улустун аас чогаалында даанмышаан, уругларнын аас болгаш бижимел чулгазын, сагыныр, тывыныр чоруун сайзырадыр, чуве аттары-биле байыдар.</p> <p>Бот-тускайдан ажыл-чорудулганын түннелдери: амдыралдын янзы-бүрү байдалдарында дүүштүр өөрөнгөн билин ажылгап, хамааты туружун хевирлээри, камгалап билиринче угланган.</p> <p>Өөредилгенин ажыл-чорудулгазын таарыштырып ажылдаарынын түннелдери: өөреникчинин бодунун өөредилгеге болгаш өске-даа чаа чуулдерге сонуургалдыг байдалын, бодунун бүтү-ле негелдеринге, сорулгазында, баш бурунгаар даап бодаашкынында, арга-шинээнге, түннөп хынаарында, шын үнелеп билиринге дүүштүр ажыл-чорудулгазын таарыштыр тургузуп ап билирин, оларны илередиринче угланган.</p> <p>Чугаа үзүндө харылзаа тудуп билиринин түннелдери: өске кижилерни дыннап билири, бодунун бодалын шын, тода, долу, четче илередип, туружун камгалап билири.</p> <p>Чаа билиглерни сонуургалдыг шинтээлип өөрөнгенинин түннелдери: материалды системалыг болдуруп, мурнуку кичээлдерге алган билин системажыдар, ном-биле ажылдап билири; кол (херектиг, чуула) чуулду тодаралып билири, янзы-бүрү деннелдик даалгалар-биле ажылдаары, берге айттырылганын шиптирилээрде, чуну кылгырын тодаргай тургузуп билири.</p> <p>Предметтиг: өөреникчи чуве аттарынын саны деп чул дээрзин билир, оларны айттырылгалар</p>
Чедип алыр ужурлуг	

Түннелдер	<p>дуэазы-биле домактын иштинден тып билир, чулгаа-домаанга чүве аттарынын санын шын ажылдап билир ужурулуг.</p> <p>Бот-тускайлан: бодунун болгаш эш-өөрүнүн билини бүгү талалыг сайгарып билир, херек апарганда эдип-чазап база бодунун туружун камгалап өөренир. Чаа билиг чедип алгырынга сонуургалдыт, оон чууглазын, өске эртеменер-биле холбаалыын эскерип билир. Эш-өөрүнге, бодунга шаптык катпас болурун медресеп билир болур.</p> <p>Метапрудметтинг: дыл болгаш нитигилел сырый харылзаалыг деп чуулду эскерип, чуугуладалап, амдыралачы мезү-бүдүштүг болурунга чанчыгтар. Үлегер домакты сайгарып тура, өргөмчейже, амдыралаче делгем көрүштүг болурун чедип алыр.</p>			
Педагогтүг технология	<p>Медээ-коммуникативтиг технология, кадыкшылды камгалаарынын, номчул, бижип тургаш, сайгарылдыр боданырын сайзыралдырынын технологиязы, оюннарлыг технология, өөреникчилернин иштики салгыш-сеткилин ажыдарычче утланган технологиялар.</p>			
Ажылгаан арга, методтар	<p>Индукция, анализ, синтез, деннепте. Башкынын сөзү, беседа, хайгарал, өөреникчилернин бот-тывынгыр ажылы, көргүзүп тайылыгырларанын методу, дилеп тыварынын шинчилел методу.</p>			
Өске эртеменер-биле харылзаазы	<p>Орус дыл, тыва улустун аас чогаалы</p>			
Дерилгези	<p>Карточкалар, схемалар, кичээлдин презентациязы</p>			
Канчаар ажылдаары	<p>Шүптү, бөлүктөп, эжи-биле, боду хуузуңда.</p>			

Кичээлдин долгу технологиятүг картазы

Кичээлдин кезектери, кичээлдин чорударынын технологиязы	Канчаар ажыл-даары	Башкынын кылыр ажылы	Өөреникчилернин кылыр ажылы	Манап турар түнел
<p><i>1. Кичээлдин эгезин организастаары.</i></p> <p><i>1. Уругларнын сагыш-хөөнүн</i></p>	Шүптү	<p>– Сол-дур бе анар?</p> <p>– База-ла сол-дур бис. Аарыл-хамчык өршээлдиг бе?</p> <p>– Сол менди-ле-дир.</p>	<p>– Сол-дур бис. Силер сол-дур силер бе?</p> <p>– Чүве билдинмедди. Силерининде кандыг-дыр?</p>	<p>Чугалаажып турар кижизин дыннап билири.</p>

<p>Кичээлдге белгикээри. (Психологтург релаксация) 2. Эге сөс. Кичээлдин хевирин чугалаар.</p>		<p>– Амыргын-на, уруглар! Чолукшуур эзулагды кажан кылдырыл? (Адыштар дегнип чолукшуур эзулагды чүглге Шагаа хүнүндө кылыр турган). Бөгүнү кичээливис «Шаг чаагай, Шагаа чаагай» деп кыйгы-биле эртер. Кичээлдге мээн-биле кады эптиг-демниг ажылдаарынараже сигерни кыйгырып тур мен.</p> <p>Ам Шагааның бүүдүү айы чоруп турар. Бо үеде байырлагла бүүгү тала-биле белеткел ажылдары чоруп турар болур. Бис база анаа белеткенип, бөгүн анаа эвес, оюн-мөөрей кичээл эрттирер бис. Кичээнгейинерни экранда чурукче углаптаалынар, уруглар.</p>	(Уруглар бот-боттары чолукшуур).	
<p>II. Бажыңга онаалга хыналдазы.</p> <p>1) Чуруктар-биле асыыл</p> <p>2) Таблица-биле асыыл (слайд)</p> <p>2) Уругларнын боданырынче</p>	Шүптү	<p>– Чурукта чүнү көргүскенил?</p> <p>– Ол кандыг байырлагдарыл?</p> <p>– Шагаа-даа, Масленица-даа кандыг айттырылга харыылап чоруур сөстерил? (Чүү?)</p> <p>– Ол кайы чугаа кезээнге хамааржырыл? (Чүве ады)</p> <p>– Чүве аттарының кайы бөлүүнге хамааржып чоруурул? (Хуу)</p>	<p>Шагаа байырлагы. Масленица байырлагы.</p> <p>Өереникчи слайддан номчуур: Шагаа дээрге эрли чылды айткарып үдээри болгаш үнүп келген чаа чылды байырглап уткууру-дур.</p> <p>Масленица – старинный славянский праздник проводов зимы, во время которого пекутся</p>	<p>Мурнуку кичээлдерге алган билин быжыгтлаары.</p> <p>Кичээлдин темазын, сорулгалаарын</p>

Чыгаштар (слайд):	Диалог			
<p>Ш. Чаа билгилерни ажыдары.</p> <p>а) тема-билге ажыл</p> <p>б) сорулгазын салгыры</p>		<p>– Хуу чүве аттарын канчаар бижирилг? (Улуг үжүк-билге эгелеп)</p> <p>– Олар тус-тузунда каш чүвени илгелдип чоруурул? (Чангыс)</p> <p>– Иелээ каттай чүлгери? (Байырлагалдар)</p> <p>– Шын-дыр, эр хейлер!</p> <p>– Бөгүн чүү деп тема өөрениривисти кым билип каалгы, уруглар?</p> <p>Башкы самбырага ай, хүннү, кичээлдин темазын бижир.</p> <p>– Кичээлде кандыл сорулга салгыр бис, уруглар?</p> <p>– Мээн сорулгам – силер-биле Шагаанын даалгаларылг оюн-тоглаазын ойнап, чүве аттарынын санын тодарадып, хөйүнүн санынын кожумаан танып билгиринге өөредире болур.</p>	<p>Блины и устраиавотся увеселения.</p> <p>Башкынын салган айтырылларынта шын тода харыылгаар.</p> <p>Чүве аттарынын саны</p> <p>Уруглар кылдыраашка бижир.</p> <p>Чангыстын болгаш хөйүнүн санында чүве аттарын ылгап билгиринге өөренир.</p>	<p>тодарадып билгире.</p>
<p>III. Чаа теманы өөренириниң кезээ</p> <p>1. Слайд-билге</p> <p>ажыл.</p> <p>2. Башкынын сөзү</p>	<p>Болу хуузунда</p>	<p>Чүве ады сан талазы-биле ийи хевирлиг болур: чангыстын болгаш хөйүнүн санынын хевире.</p> <p>Чангыстын санында чүве аттары чүглө чангыс чүвени илгелдир: сандай, ине, дыт, хөл, хол, хем, сан.</p> <p>Хөйүнүн санында чүве аттары ийи азы оон хөй чүвелерни илгелдир:</p>	<p>Дүрүмнерде чугула медээлерни тывар.</p>	<p>Өске кижинин чугалаан чүүлүн дыннап билгире.</p> <p>Болучун бодалын шын, тода, долгу, дес-</p>

	<p>Хөйүн санын илередир аргалар:</p> <p>1) Кожумактар дузаы-биле хевирлеттинер: сандайлар, инелер, дыттар, хөлдөр, холдар, хемнер, саннар. Бистин төрэн тыва дылывыс түрк дылдар бөлүүнге хамааржыр болганда, алтай дыл-биле сан кожумактарын деннеп көрээлинер: аттар «кони», аннар «звери», чирлер «земли».</p> <p>2) Чүве ады сан ады-биле кады чорашп, хөй чүвени илереди бээр: <i>беш</i> инек, <i>ийи</i> оол.</p> <p>3) Чүве ады чангыстың санынын хевиринге тургаш, хөй санныг чүвени илереди бээр. <i>Хой кадарар. Чылгы кадарар. Чигир сидар. Кодан хой овчипан чор. Сүрүг инек одектен үнүм бар чор.</i></p> <p>Орус дыл эртеми-биле деннеп көрээлинер (таблица-биле ажыл).</p> <p>Некоторые существительные имеют только одно число: единственное или множественное. Например, только в единственном числе: небо, кофе, кафе, эскимо, метро, кино, здоровье. Во множественном числе: брюки, ножницы, обои, каникулы, сутки, шахматы, макароны.</p> <p>Кандыг түннел үндүрүп болур бис?</p>	<p>Таблицада сөстөрни номчуур</p> <p>Түннел:</p>	<p>дараалаштыр аас-биле илередип билيري.</p> <p>Айтырыгта шын харыылап, ону шын салып өөренир.</p>
--	---	--	--

<p>IV. Былжыглаашкын.</p> <p>1. Оюн «Чинчи чажыржыры».</p>	<p>Бөлүктөп</p>	<p>– Шагаанын бунуузунда хондуур улудайын, янзы-бүрү оюннарны ойнаар чоран. Бис база ол оюннарны ойнап керээлинер.</p> <p>Оюн «Чинчи чажыржыры».</p> <p>Шайнын үстүн азы сүттү одунче, дээрже, тос чүкчө чажар херексел. (Тос-карак)</p> <p>Шагада дан бажында калбак даш кырынга чүнү салырыл? (Сан)</p> <p>Шагаа хүнүндө чоннун күзелин, чүткүлүн, сүзүүн илередир чагай күзэшकिनер. (Алгыш-йөрээл)</p> <p>Шагада улуг пашка дүлөр мүн. (Дой)</p>	<p>Башкының айттырган чүүлүн чангыс сөс-биле солгуур болгаш айттырынын салбышан, бижипир, санын тодаралдыр.</p>	<p>Болунун бодалын шын, тода, догу, дес-дараалаштыр аас-биле игередиң билيري.</p>
<p>2. Оюн «Дөрт берге».</p>		<p>«Дөрт берге».</p> <p>Бердинген үжүктөрдөн хөйнүн санында 4 чүвө аттарын тургузар.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) еречкчте 2) гылачграл 3) зынаасран 4) хоранванат <p>Уругларның адан сөстерин кылдыраашка бижиттиргеш, сөс тургузуун сайартыр, сан кожумаан өскертиге кожумаа кылдыр айттыр.</p>	<p>Тылкан сөстерни кылдыраашка бижип алыр.</p>	<p>Сөстерни кылдыраашка бижипир, сөс тургузуун сайгарар, сан кожумаан өскертиге кожумаа кылдыр айттыр.</p>

<p>У. Кадькышлы минутазы</p>	<p>Шупту</p>	<p>Матпаадыр паптанзын, Бажы-Курлуг маназын. Ортаа-Мерген одагланзын, Уваа-шээжен уруктазын, Биче-Мөөвей бүүрек-баарак чизин, Чээрген-чаарган чыгтазын. Арбай хоор, арбай хоор! Чуп-чудурук, бип-бигек, кып-кыры, чап- чарын, кижиргенчиг колдуктар.</p>	<p>Мага-бодун дыптандырып, сула шимчээшккиннерни кылыр.</p>	
<p>3. «Узун- тыныш»</p> <p>4. «Чечен менде, чечек черде» Тывызык-биле ажыыл.</p>	<p>Бөлүк- теп</p>	<p>Тыныш» Шагаанын база бир солун оюну – «Узун- Тыныш» Бир одуругдан бир кижиге киржир. Кирип тынып алгаш, үндүр тынмай, «Бир баладан» тура санап эгелээр. Мында сан аттары канчаар тургустунганын түнөп чугалаар. Тывызыктайкыры. Бердинген Тывызыктарнын харызын тывар, чүве аттарынын санын тодаралдыр. Кара-Хөлдөн сүз ишти, Харлыг черкеге орук үндүрдү. Алышкылар дош чүктөди. Санаттынманан хой, хемчээттинмээн шол.</p>	<p>Тывызыкты номчуур. Харызын бодангаш, тывар (Демир-үжүк) (Салаалар). (Сылдыстар, дээр.)</p>	
<p>5-ки мөөрей «Эжишкилер найыралы эришсе</p>	<p>Боду хуузунда</p>	<p>А) Бол ажыыл Мергежилге 247. Сөзүглөлдө хөй сектер орнунга турза чогуур хөйнүн</p>	<p>Сөзүглөлдө хөй сектер орнунга турза чогуур хөйнүн санынын</p>	<p>Бодунун боданын шын, тода, долу, дес-даралаштыр аас-биле илередиң</p>

дагны тургузар»	Бөлүктөн	<p>санынын кожуманын варианттыларын салгаш, номчунар.</p> <p><i>Б) Бөлүктөргө ажылы</i> <i>«Ча адары».</i> Шын, мурнай харыылан уруглар ча адар мөөрөйгө тиглээн болур. — 1-ги одуругда өөреникчилер чангыстын санында, ийиги одуругдагалары — хөйүнү санында чүве аттарын тус-тузунда адаар.</p>	<p>кожуманын варианттыларын салгаш, номчуур.</p> <p>1-ги одуругда өөреникчилер чангыстын санында, ийиги одуругдагалары — хөйүнү санында чүве аттарын тус-тузунда адаар.</p>	Билири.
<p>VI. Билиг хыналдазы. Сорулгазы: Чаа теманы билип алганын бот-тускайлан хынап, түннел үндүрүп чанчыктырар.</p>	Боду хуузуңда	<p><i>В) Эжеш ажылы «Чарыш»</i> Кожазы-биле бердинген чүве адын кол сөстөр кылдыр хөйүнү санынга тургускаш, домак чогадыр. Сан кожумактарын ылгап демделгенер. <i>Даг. Мал. Кадарчы. Тараж. Суур. Малчыи. Кави.</i></p> <p><i>Сөзүглел-биле ажылы.</i> Дужуруп бижинер. Салдынмаан бижик демдектерин салынар. Чангыстың болгаш хөйүнү санында чүве аттарын айтынар.</p> <p>Соок намдап чылыг дужууп кээрге хар-биле шивээлер кижилер инектер хойлар тудуп ойнаан болза Мөргөннин ол чарында шыргай аразында койгун</p>	<p>Кожазы-биле бердинген чүве адын кол сөстөр кылдыр хөйүнү санынга тургускаш, домак чогадыр. Сан кожумактарын ылгап демделгээр.</p>	<p>Бодунуң болгаш эштеринин ажылынга үнөлөл кылып, түннел үндүрүп өөренир. Чүгө? Чүнү эки билдим? Чүнү катаптаар мен? Чүнү айтырайын? деп айтырылгарга харыы бээр.</p>

		торлаа дузактаан болза кандыг дээр! (С.Тока)		
VII. Рефлексия. Кичээлдин түннели. Демдек салгыры.		– «Демниг сааскан теве тудул чинир» дээр. Мөөрейлерге шутту демниг кириштинер, эр хейлер! Уруглар, тыва улустун аас чогаалын, чачылын өөренип, хүндүлеп чоруур ужурлуг бис.	Уруглар тыва чоннун оюннарыннын, чанчылдарынын дугайында боттарынын бодалдарын чугаалаар. Уруглар кичээл дургузунда чаа чүнү билип алганын чугаалаар.	Кичээлдин ниити түннелин үндүрүп билири. (Чүү кылдынганылы?)
Сорулгазы: бодунун кичээл дургузунда кандыг ажылдаанын, кандыг байдалдыг олурганын түннээр.		Башкы уругларнын харызын демдектер, макталдар-биле бадытткап бээр.	Бөгүн кичээлге ... өөренип алдым. Менээ ... солун болду. Мен ... билип алдым. Бодумга «...» демдекти салдым.	Чогаалдыкчы ёзу-биле ажылдап билири.
VIII. Оонаалга бээри. Сорулгазы: чүве аттарынын саны деп билигнин эки билип алгырынче утланган ажыл.		«4» демдектин ооналганы. Мерекжилге 250. «5» демдектин ооналганы. «Шагаалааным» деп тоол чогаалдыр.	Онаалганы уруглар бот-тускайлан болгаш сонуургалынын айы-биле шилип кылыр.	Бодунун бодалын шын, тода, долу, дес-даралаштыр аас-биле илередип билири.

Ажылган литература:

1. Доржу К. Б. болгаш өскөлөр-даа. Тыва дыл. 5 клас. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2014.
2. Март-оол К. Б. 5 – 9 класстарга тыва дылды биликчыларынын методиказы. Кызыл – 2002 ч.
3. Матпаалдыр. Уругларга аас чогаалы. Кызыл, ТывНУЧ, 2006.